

ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ

С.І. Дорошенко

СКОРОБОГАТОВА Е. А. ГРАММАТИЧЕСКИЕ ЗНАЧЕНИЯ И ПОЭТИЧЕСКИЕ СМЫСЛЫ: ПОЭТИКА ИМЕННЫХ КАТЕГОРИЙ В ТЕКСТАХ И ИДИОСТИЛЯХ

(Монографія. – **Харьков: Харьковское историко-филологическое общество, 2014. – 236 с.**)

Лінгвістичні дослідження, присвячені вивченню особливостей ідіостилів, у сучасній лінгвістиці посідають помітне місце. Це зумовлено поглибленням інтересу до проблем поетичної картини світу, мовної особистості, питань художньої екземпліфікації поетичної еволюції мови. З-поміж іншого дедалі більше дослідники звертаються до виявлення творчого потенціалу мови, наявного у віршовій творчості митців слова. Про це свідчать названі в праці розвідки з поетичної метафорики, поетичного синтаксису й звукової організації віршового мовлення. Тим часом одиниці морфологічного рівня в поетичних ідіостилях до останнього часу системно не вивчалися. Тому слід вітати опублікування монографії О. О. Скоробогатової «Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтика именных категорий в текстах и идиостилях», яка заповнює одну з прогалин сучасного стану лінгвопоетики. Вона є продовженням теоретичних студій О. О. Скоробогатової, викладених у роботі «Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени)», опублікованій 2012 року. Представлені в ній теоретичні узагальнення набули індивідуалізованого втілення в рецензованій книзі, в якій розглянуті художні ідіостили як динамічні креативні системи й описані морфологічні особливості обраних для аналізу поетичних творів від Пушкіна до поетів сьогодення. Під таким кутом зору поезії художників ХІХ – ХХІ століть досліджені вперше.

Аналізу піддана поетика іменних граматичних категорій в ідіостилях таких відомих поетів, як О. Пушкін, М. Лермонтов, О. Блок, О. Мандельштам, А. Ахматова, В. Набоков, О. Галич, Ю. Левітанський, М. Заболоцький, А. Тарковський, Д. Биков.

Теоретичну основу книги склали вчення про внутрішню форму слова й особливості мови поезії й поетичного мислення, теоретичні засади функційної граматики й теорії морфологічного поля, вітчизняні й зарубіжні праці з лінгвопоетики й естетики слова, що стали надійним орієнтиром у розгортанні спостережень і досягненні достовірних результатів.

Структура монографії чітка і продумана, спричинена потребою реалізувати мету і завдання дослідження на належному науковому рівні. Праця складається з передмови, п'яти частин, у кожній з яких виділені глави зі списком використаної літератури, і післямови.

Першу частину під назвою «Комплексная характеристика морфологических особенностей поэтических идиостильей» відкриває глава «Поэтическая актуализация морфологических значений в стихотворных произведениях Александра Пушкина». У ній скрупульозно простежено, як вимога «гармонійної влучності», яку поет вважав головним критерієм художньої майстерності, втілюється на рівні морфологічного відбору й художнього використання граматичного потенціалу мови. Тут розглянуто традиційні прийоми актуалізації граматичних одиниць (зокрема, граматично-образний паралелізм, створення однорідних за морфологічною ознакою рядів слів), описано звернені до фольклорної традиції мотиви ірреального в морфологічному вираженні й надано характеристику авторського внеску в розвиток цієї традиції. Наслідки здійснених спостережень сформовані у висновках, які збагачують новими даними наукове розуміння поетичної майстерності О. Пушкіна.

Окремо в цій главі піддано аналізу використання О. Пушкіним прийомів морфологічного відбору та художньої локалізації, які, як переконливо доведено, заклали підґрунтя поетичної морфології російської поезії нового й новітнього часу. Сучасним науковцям правомірно поставити завдання, спираючись на приклади сучасної поезії, зосередитися на виявленні тенденцій збагачення поетичної морфології російської мови з урахуванням впливу граматики О. Пушкіна на розвиток російської «мовної здібності» (термін Ю. М. Караулова).

У цій же частині книги, крім пушкінської, досліджується також поетична морфологія М. Лермонтова, О. Мандельштама, В. Набокова, О. Галича.

Оперуючи конкретними прикладами, дослідниця доводить, як ідіостильовий пошук зумовлює зміни поетичної мови, розвиває варіативність, розширює набір мовних ресурсів і формує способи актуалізації потенціалу граматичних категорій. Кожна наступна глава цієї частини містить цікаві спостереження й узагальнення, які розширюють обрії наших знань про лінгвопоетичні особливості індивідуального художнього стилю. Наприклад, характеризуючи прикмети поетики іменних граматичних категорій в ідіостилі М. Лермонтова, науковець простежує асиметрію між граматичним родом слів, що створюють образи при паралелізмі, яка (асиметрія), за наслідком аналізу, виявилася характерною ознакою лірики поета, тимчасом як у російській поезії вона є рідкісним явищем. У роботі доведено, що морфологічні форми числа та їхні значення відіграють суттєву роль у формуванні ідіостилу М. Лермонтова, поетична морфологія якого, разом з пушкінською, обумовила подальше використання граматичного ресурсу в російському поетичному дискурсі. Роблячи таке узагальнення, доцільно було б назвати морфологічні категорії, які домінують в ідіостілях О. Пушкіна і М. Лермонтова.

Заслугу окремого виділення розгляд граматичної селекції й формування морфологічної домінанти тексту завдяки відбору сингулярних грамем у поезіях М. Лермонтова й О. Мандельштама. Виявлений у них зв'язок морфологічної сингулярності віршових творів з мотивом самотності був уперше помічений та описаний авторкою обговорюваної книги. Цьому поетикоморфологічному мотиву в роботі приділено значну увагу: розглянуто його формування, розвиток та ідіостильові особливості, що стане взірцем для майбутніх лінгвопоетичних досліджень.

У цій главі особливо відчутно виявила себе відмітна ознака видання: подавати прикмети ідіостилю в зіставленні з уже усталеними в поезії даними і з ідіостіями інших поетів. Зокрема, описуючи вплив традиційної поезики іменних категорій на формування ідіостилю О. Мандельштама, дослідниця знаходить у ньому й риси, притаманні поезії XIX та початку XX століття, і такі, що стали маркерами його індивідуального стилю, частково перегукуючись з творчим доробком М. Лермонтова та Й. Бродського.

У другій частині – «Отдельные морфологические характеристики, определяющие специфику идиостиля» – йдеться про використання субстантиватів, що мають складну граматичну семантику, в поетичних системах О. Блока, А. Ахматової і М. Гумільова. Використання зіставно-типологічного аналізу дозволило схарактеризувати субстантивати як типологічну рису авторського стилю О. Блока і М. Гумільова на відміну від лірики А. Ахматової, у творчості якої субстантивати трапляються рідко.

Тут же, в другій частині, детально розпрацьовано функціонування категорії роду в ліриці О. Блока і категорії числа в поезіях Ю. Левітанського.

Пильна увага приділена розглядові шляхів формування загальнопоетичних та індивідуально-авторських прийомів актуалізації граматики й способів перетворення узагальненої морфологічної семантики на поетичні смисли. Зокрема, показана роль гендерної семантики у відтворенні художньої картини світу О. Блоком, розглянута роль сингулярних і плюральних грамам у віршах Ю. Левітанського, у яких вони виконують композиційну, ритмічну й концептуальну функції.

Третя частина, озаглавлена «Грамматическая прецедентность», містить дві глави. У першій «Прецедентные грамматические формы и модели в языке русской поэзии» на значному фактологічному матеріалі – від поезії О. Пушкіна до лірики XXI століття – піддані студіюванню граматичні моделі, які служать показником інтертекстуальних зв'язків і є прецедентними. Застосований зіставний аналіз поетичної морфології різних авторів уможливив установлення граматичного підґрунтя низки міжтекстових взаємозв'язків, виокремлення граматичних моделей, що вказують на поетичні алюзії і їхню інтертекстуальність. Високого поцінування заслуговує ретельно й аргументовано проведений опис прецедентних моделей, дослідження їхнього функціонування в російській поезії XIX – XXI століть.

У другій главі цієї частини вперше в русистичі на матеріалі поезії М. Цветаєвої розглянуто поетичну модифікацію сталих мовних одиниць і стереотипів у віршовому мовленні, що є цінним внеском у розбудову лінгвопоетики в цілому.

Цю частину, як і інші, завершують узагальнення, які відображають наслідки здійсненого дослідження і стають надійним підґрунтям загальних підсумків монографії.

Четверта частина «Морфологический анализ стихотворения» віддана морфологічному аналізу окремих поетичних текстів: віршів О. Блока «Анне Ахматовой» та А. Ахматової «Я пришла к поэту в гости», М. Заболоцького «Меркнут знаки зодиака», А. Тарковського «Пляшет перед звездами звезда» і Д. Бикова «Свежесть».

Проведене в першій главі цієї частини порівняння морфології поезій О. Блока й А. Ахматової, які поети присвятили один одному, виявило різні прийоми використання формально-граматичного потенціалу слів і словоформ, характерних для ідіостилів цих митців. Вірш О. Блока побудований на граматичній селекції, що приводить до концентрації граем одного роду, утворення монородового ряду і протиставлення його ряду граем іншого роду. У поезії А. Ахматової спостережено чергування словоформ трьох родів у лінійному розгортанні вірша. Пізнання своєрідності творів обох поетів варто оцінити однозначно позитивно.

Інші три глави являють собою поетико-граматичні мініатюри, в яких розглянут морфологічні й морфосинтаксичні особливості названих віршів М. Заболоцького, А. Тарковського і Д. Бикова. Щоправда, не зовсім зрозуміло, чим обумовлений вибір для аналізу саме цих творів. Що їх відрізняє: морфологічна своєрідність чи типовість? Можливо, доцільно було б розглянути морфологічний лад окремих поезій тих авторів, про індивідуальні стилі яких мова йшла в першій і другій частинах роботи. Це б збагатило пізнання «секретів» їхніх ідіостилів. Але ж незаперечно, що здійснені лінгвістичні студії переконливі й оригінальні.

У п'ятій частині, що має назву «Поэтическая морфология художественной прозы (опыт анализа)», репрезентовано розгляд морфологічної селекції в художній прозі на прикладі роману О. Гріна «Бегущая по волнам». Це перша в лінгвопоетиці спроба дослідити вплив морфологічного відбору на формування ідейно-художньої структури твору значного обсягу, яка підтверджує тезу про те, що опис поетичного функціонування мови може здійснюватися як на матеріалі поезії, так і прозового тексту. На жаль, цей розділ має лише одну главу, тому залишається нез'ясованим питання: морфологічна селекція у прозовому творі — це оказіональне чи поширене явище?

Висловлені зауваження жодною мірою не заперечують те, що монографія О. О. Скоробогатової є ґрунтовною науковою розвідкою, яка внесла до філологічного обігу цінну інформацію про динаміку розвитку індивідуальних прийомів і поетичних засобів на зразках ідіостилів різних авторів й окремих творів. Немає сумніву, що спеціалісти прихильно зустрінуть появу цієї праці, оскільки вона відкриває й успішно розв'язує низку досі не порушуваних питань. Монографія є суттєвим внеском у вивчення поетичної морфології і, що не менш важливо, намічає перспективу дослідження поетики граматичних категорій у поетичних і прозових творах.

Дорошенко Сергій Іванович — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Україна, 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

E-mail: nataliador@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9698-7094>

Doroshenko Serhii Ivanovych — Doctor of of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ukraine, 61168, Kharkiv, Bliukhera Str., 2.